

Volumul IX, Numărul 16 / 2007

ISSN 1454-9980

Religie și specificitate culturală. Chei de diferențiere culturală

(pag. 30-35)

Angelica-Nicoleta ONEA

Volume IX, Issue 1 (16) / 2007

Cross-cultural
Management
Journal

RELIGIE ȘI SPECIFICITATE CULTURALĂ. CHEI DE DIFERENȚIERE CULTURALĂ

Angelica-Nicoleta ONEA

Universitatea "Alexandru Ioan Cuza" Iași

***Motto:** „Doctrina păcatului originar implică o anumită atitudine față de viață, o anume stare de spirit și un ansamblu permanent de motivații. În societatea azandă, conceptele de vrăjitorie nu numai că permit indivizilor să înțeleagă faptul că accidente nu sunt așa în realitate, ci îi învață și să reacționeze la aceste false accidente prin ură împotriva celui care este cauza lor și să acționeze cu forța împotriva lui. Conceptul rasa, dincolo de ideea de adevăr, de frumusețe și bunătate pe care o conotează, este un mod de experiență privilegiată, un fel de detașare și de absență a pasiunii, de distanțare binevoitoare, de calm imperturbabil. Dispozițiile și motivațiile care determină un sentiment religios anume înconjură cu un halou difuz trăsăturile marcate ale vieții profane a unui popor.”(C.Gertz, *La Religion comme systeme culturel*, 1975¹)*

Rezumat: Între religie și cultură există o influență reciprocă. Din vocabularul și teoria sferei religioase pătrund cuvinte, sensuri, înțelesuri, interpretări în sfera laică, astfel încât viața profană a unui popor este marcată de atitudini, comportamente și poziții față de acțiune induse de sentimentul religios. Cultura este „suportul” pe care o religie se poate alina sau nu. Pentru economia și administrarea afacerilor în general ori pentru Managementul intercultural în particular sunt importante modificările profunde pe care religia le produce asupra individului, raportate la scopurile întreprinderii, scopuri care pot fi atinse prin și cu oameni. Acestea sunt motivele pentru care considerăm utilă și necesară identificarea, cunoașterea elementelor de specificitate religioasă, a criteriilor de diferențiere culturală raportate la acest factor de influență culturală.

Cuvinte-cheie: religie, specificitate culturală, criterii de diferențiere culturală, monoteism, budism, hinduism.

Religia influențează cultura, iar cultura, la rândul ei, are efect asupra acesteia. Problemele legate de aceste influențe reciproce sunt astăzi

studiate pe larg, existând în marile universități ale lumii cursuri specializate pe această temă. Diferențele între religii produc diferențe între culturi și subculturi. Acest lucru este vizibil în spațiul românesc, dacă ne referim, de exemplu, la ortodocși și greco-catolici sau sectanți.

¹ în Geraud ș.a., 2001, p.297

Comportamentele, atitudinile celor care împărtășesc credințe diferite variază. Același lucru îl putem observa și atunci când vorbim despre etnii sau rase diferite, însă religia produce modificări în substraturi mult mai adânci, influențând într-o măsură mai mare individul.

În Managementul intercultural ne interesează religia ca element fundamental al culturii, care influențează sfera economicului prin relațiile dintre culturi, prin amprenta pe care și-o pune asupra individului.

De evidențiat și faptul că, încă din vechime, unele religii s-au adaptat culturii locale și economicului pentru a rezista și pentru a câștiga noi adepți: „Cu siguranță că, introducându-se în sud-estul Asiei, hinduismul a trebuit să integreze numeroase elemente locale. Dar simbioza, asimilarea și sincretismul au jucat de asemenea un rol în convertirea Indiei Centrale și Meridionale. Brahmanii [...] au dat dovadă, totodată de toleranță și oportunism, asimilând un mare număr de elemente populare, marginale și autohtone” (Eliade, 1992, vol.II, p.46).

Cel care „deconspiră” și afirmă legătura care există între religie și sfera economicului este Max Weber, în cartea *Etica protestantă*. Weber, în urma studiilor sale, a constatat că majoritatea șefilor și salariaților întreprinderilor moderne și prospere erau protestanți, ajungând ca pe baza acestei observații să stabilească o legătură între protestantism și spiritul capitalist. Acesta din urmă e definit de acumularea zilnică, reinvestirea directă a beneficiilor obținute în producție, în paralel cu un comportament apropiat de ascetism și austeritate, refuzul cheltuielilor inutile, de prisos. Profitul nu trebuie risipit inutil ci economisit, reinjectat în sistemele de producție ale unei întreprinderi raționale și performante. Individul este făcut să muncească continuu, fără a căuta să cheltuiască profitul obținut. Weber a comparat acest spirit cu fundamentele teoriei calviniste, care relevă faptul că fiecare om are datoria de a munci continuu pentru Dumnezeu și împărăția sa, fără nici un profit material, ci pentru a scăpa de propria angoasă, aceea de a nu putea intra în această împărăție. Așadar munca rațională, permanentă, fără odihnă, „comandată” prin Dumnezeu, are puterea de a disipa această îndoială, fiind în același timp un semn al alegerii divine.

Ideea sa este preluată și de Culianu (1995, p.186), care afirmă că fiecare religie „este

răspunzătoare de zămislirea unei etici: personală, socială, economică”. Autorul consideră că, așa cum protestantismul a pus bazele capitalismului, istoria a demonstrat că ortodoxismul nu numai că a condamnat România la o poziție periferică în istoria modernă, dar a dat naștere, ca și în Rusia, la comunism. Ideea de bază a criticii lui Culianu este că românii și rușii au avut aceeași amprentă mentală, pusă de ortodoxia bizantină, care a dus, în cele din urmă, la sistemul unei societăți închise, consecință a izolaționalismului cultural, și la un determinism istoric care își arată consecințele nefaste până astăzi (Silion, 2001).

În același spirit, al criticării ortodoxismului „contemplativ” atacă și Emil Cioran „matricea stilistică” a poporului român în *Schimbarea la față a României*, afirmând că o cultură care nu-și poate trăi destinul, nu poate deveni o cultură mare. Atacurile sale „virulente” și exagerate, semn al tinereții și pasiunii autorului, continuă la adresa tradiției bizantine (1990, pp. 19-20):

„Plaga mare a Rusiei - ca și a noastră - a fost tradiția bizantină, suflul spiritualității bizantine, care altoit într-o cultură străină devine anchiloză, schematism abstract, iar pe plan politic și cultural, reacționarism organizat.”

„Nu există o viziune mai devitalizantă, decât aceea care se degajează din arta bizantină, artă de ceruri obscure, de monotonie între sfinți, de inaderență la Eros. Și când te gândești că România a viețuit secole sub blestemul spiritului bizantin!”

Cu toate criticile aduse ortodoxismului, Cioran continuă, îndulcindu-și patosul pornirilor inițiale:

„Se poate spune absolut orice despre ortodoxie; un lucru este sigur: de n-am fi avut nici măcar atât din punct de vedere spiritual, am fi fost tabula rasa. Ortodoxia n-a fost niciodată dinamică; în schimb, n-a încetat niciodată de a fi națională. [...] defectele de evoluție ale României nu sunt de natură religioasă. Dacă nu ne-am mișcat atâta timp nu este de vină ortodoxia: suntem noi. Ea n-a făcut decât să ne închidă în noi înșine și să ne vegheze tăcerea sau jalea. Destinul ei are toate caracterele destinului României.”

Am făcut această paralelă pentru a evidenția faptul că specificitatea unei religii își pune amprenta asupra indivizilor care aderă la ea.

În Managementul intercultural nu ne interesează diferențele între religii în sens

dogmatic, teologic. Pentru Managementul intercultural sunt importante diferențele induse religios grupurilor care aderă la diferite religii, diferențe care se remarcă la nivelul atitudinilor, comportamentelor ori ca poziție față de acțiune. Acesta este și motivul pentru care s-au identificat deja criterii de diferențiere culturală, raportate la religie ca factor de specificitate culturală. Aceste criterii își propun să marcheze diferențele ținând cont de impactul asupra activității economice, pentru că pentru întreprinderea care își desfășoară activitatea în zone culturale diferite este importantă cunoașterea și exploatarea acestora. În afară de asta trebuie avut în vedere faptul că ignoranța poate duce la situații neplăcute, uneori chiar grave, iar în cele mai fericite cazuri la momente hilare.

Referitor la cele enunțate vom aduce în prim-plan rezultatele lui B.Thery (2002, pp.225-241), care ne relevă în cartea sa două lumi religioase distincte, cea a monoteiștilor și cea a adepților reîncarnării, oferindu-ne câteva chei de diferențiere culturală între acestea. Trebuie să remarcăm totuși faptul că există diferențe foarte mari în cadrul unei categorii: între ortodocși și catolici, sau între ortodocși greci, români sau lipoveni, ca să dăm doar două exemple.

Vom analiza în continuare aceste criterii de decodaj, sub rezerva deja amintită, dar mai întâi vom descrie pe scurt cele două lumi religioase:

1. *Familia religioasă monoteistă* are o morală, origini și dogme comune: ea reunește, în ordine cronologică, iudaismul, creștinismul și islamul. Această familie de origine semitică (ebraică și arabă) își are originea în: Ur, în Caldeea, pentru iudaism, Bethleem, în Iudeea, pentru creștinism și în Mecca, în Arabia, pentru islamism. Originea biblică este un alt aspect comun: cele trei religii recunosc Biblia ca sursa scrisă inițial precum și linia profetică pe care aceasta a angajat-o. Toate trei sunt fondate pe monoteismul revelat, adică pe credința într-un singur Dumnezeu descoperit omului prin profeți și prin cărți. Dogmele comune pot fi rezumate astfel:

- un Dumnezeu unic, creator al tuturor lucrurilor, etern, atotputnic, drept și milostiv și care se descoperă omului prin creația Sa;
- un Dumnezeu revelat printr-o linie profetică;
- o religie revelată prin cărți: Biblia pentru

iudei, Noul Testament pentru creștini, Coranul pentru islamiști;

- credința în Judecata de Apoi, în învierea morților, în viața eternă și în paradis;
- responsabilitatea personală a omului în conduita vieții sale, căutarea binelui și evitarea păcatului, facultatea omului de a stabili o relație cu Dumnezeu, în particular prin rugăciune;
- credința în îngeri, secundară în iudaism și creștinism, este una din cele șase credințe de bază în islamism.

Morala comună este inspirată din cele zece porunci ale lui Moise. Printre interdicțiile majore ale celor trei religii figurează hoția, uciderea și adulterul. De asemenea, acestea prescriu o zi de repaus săptămânal, inspirate de a șaptea zi a Creației, în care Dumnezeu se odihnește. Această zi este consacrată în special rugăciunii în comun: vinerea la moschee, sâmbăta la sinagogă, duminica la biserică.

2. *Religiile samsăra (reîncarnării)*. Familia religiilor samsăra are origini și dogme comune. Ea reunește hinduismul și budismul. Grupa samsăra își are originile în India: pe Valea Indusului pentru hinduism și Valea Gangelui pentru budism. Dar budismul este născut din hinduism.

Fondul dogmatic comun al hinduismului și budismului ține în principal de trei concepte: *karma*, *samsăra* și *nirvāna* (chiar dacă acest ultim cuvânt nu este utilizat în hinduism, conținutul este similar).

- *Karma* este principiul conform căruia orice lucru - bun sau rău - înfăptuit în această viață poartă un fruct, dulce sau amar, într-o viață viitoare;
- *Samsăra* este ciclul „transmigrației”, al renașterilor succesive în corpuri diferite (umane, animale) și stări diferite (caste și clase sociale), în funcție de meritele dobândite în viețile anterioare;
- *Nirvāna* este eliberarea de *samsăra*, de lumea și existența umană iluzorie, prin anularea dorinței și pasiunii, prin nimicirea vieții umane, prin fuziunea cu Absolutul.

Hinduismul și budismul au o morală comună, bazată pe eliberarea prin renunțare și compasiune. Cu toate acestea fiecare are credințe și practici multiforme, distingându-se net unul de celălalt. Fiind mai mult o reformă etică, budismul nu se opune altor religii, dar el

nu recunoaște, printre altele, pantheonul hinduist (Brahma, Fishnu, Shiva, Ganesh... și complementele lor feminine: Sarasvati, Lakshmi, Parvasi...) nici încarnările zeilor hinduși în eroi umani: Rama, Krishna. Pe plan uman și social, budismul nu recunoaște nici sistemul de caste hindus: patru mari clase de caste, din care trei „pure” (brahmanii, clasa sacerdotală; kshatriya, nobilimea militară; vaishya, caste de profesioni populare), o clasă de servitori (shoudra) și clasa de jos (paria).

Nerecunoscând nici divinitățile, nici organizarea socială în caste a hinduismului, budismul n-a reușit să se implanteze în India, dar a cunoscut o largă răspândire în Extremul Orient. „Budismul introduce o morală elaborată, mai ales în marele Vehicul (Mahāyāna), odată cu noțiunea salvării altuia prin meritele unui Bodhisattva: sfântul (arhat) renunță la propria sa eliberare (nirvāna) pentru a aduce altor creaturi un mare număr de vieți succesive, prin susținerea și învățătura sa permanentă” (They, p.234).

În cele ce urmează vom analiza patru criterii de diferențiere, care își găsesc diverse aplicații, pe de o parte între religiile monoteiste și religiile samsāra, iar pe de altă parte, între religiile aceluiași grup ori printre confesiunile aceleiași religii (*ibidem*, pp. 235-241):

- noțiunile de persoană și de grup;
- noțiunea de timp;
- noțiunea de ierarhie;
- noțiunea de implicare economică.

1. Noțiunea de persoană și de grup

În familia *monoteistă*, omul, creatură individuală, are o relație personală cu Dumnezeu. El îl cunoaște pe Dumnezeu prin Revelație și i se roagă în mod regulat și personal. În această relație noțiunea de persoană este esențială. Pe de altă parte, omul este responsabil de actele sale și va răspunde pentru ele la Judecata de Apoi, când, de fapt, el este chemat la mântuire, dar la o mântuire și la o viață eternă pe care trebuie să le merite. Aceste atitudini reflectă accentul pus pe responsabilitatea individului, întărite prin noțiunea de păcat.

Termenul de responsabilitate este întărit prin *Pilda talantului*, adică al „darului” primit de fiecare de la Dumnezeu, cu ajutorul căruia el

poate „rodi” și de care trebuie să aibă mare grijă. În acest spirit, în protestantismul calvinist, se introduce noțiunea de predestinare, iar succesul este văzut ca „rod” al înzestrării divine primit de fiecare în parte și ca semn al unei posibile mântuirii.

Acești factori (afirmarea personală, succesul, responsabilitatea individuală) au dus în majoritatea cazurilor (din păcate nu și pentru ortodoxism) la dezvoltarea inițiativei, la dezvoltarea personală și într-o anumită măsură la creșterea indicelui de individualism.

În islamism, noțiunilor de persoană și responsabilitate individuală li se adaugă și aceea de apartenență la o comunitate, la Umma. Acest lucru poate explica reflexele de solidaritate socială și politică la musulmani.

În familia *samsāra* noțiunea de persoană aproape că nu există. Condiția umană este cea care face posibilă unirea trecătoare dintre spirit și corp. Această unire provizorie poate fi transformată prin transmigrarea sufletului (āme) în alt corp (uman sau animal). Pentru adepții acestei religii perspectiva mântuirii este reprezentată de extincția omului și fuzionarea cu sufletul său în Absolutul reprezentat de nirvāna. Aici nu întâlnim noțiunile de înviere, viață eternă ori culpabilitate. Sancțiunea se aplică automat prin legile karma și samsāra, dar responsabilitatea este diluată datorită transmigrărilor în creaturi succesive.

În morala hinduistă noțiunile de familie și datorie familială sunt puternic dezvoltate, înlocuind într-un fel noțiunea de persoană. Familia constituie un grup solidar privilegiat. Din acest motiv favorizarea acesteia nu va fi percepută ca un avantaj inechitabil. Un alt aspect important este reprezentat de apartenența la o castă, care dă adepților acestei religii un puternic sentiment de grup și de clasă.

2. Noțiunea de timp

În familia *monoteistă* timpul este încadrat și finit: există o Creație, o Înviere și o Judecată de Apoi. Lumea este orientată în timp, există un început și un sfârșit, un progres și o istorie, iar la nivel individual, viața terestră, chiar dacă este chemată a se transforma într-o viață eternă, este strict delimitată între naștere și moarte. Timpul este calculat și fiecare zi contează mai mult pentru desăvârșirea mântuirii decât pentru

realizarea proiectelor de viață. Cu toate acestea, monoteismul incită în general la o atitudine dinamică a gestiunii timpului: nu există timp de pierdut. Spunem în general pentru că în islamism, noțiunea de Decret, prin care se speculează faptul că viitorul nu aparține decât lui Dumnezeu, duce la o orientare a musulmanilor mai mult asupra prezentului, diminuând înclinația acestora către planificare.

În familia *samsāra* istoria nu există așa cum nu există nici noțiunile de Creație sau Început, Judecată de Apoi sau Sfârșitul lumii. Lumea este o prelungire a divinității, există dintotdeauna și cu toate acestea este... iluzorie. Marile cicluri cosmice ale hinduismului se succed într-un etern reînceput. Mai mult, viața fiecăruia este ea însăși un etern reînceput: fiecare suflet este supus *samsārei*, „roata” nedefinită a renașterilor succesive. Ca urmare, timpul este nedefinit, nu contează numărul vieților necesare pentru a ajunge la eliberare.

3. Noțiunea de ierarhie

În creștinism și islamism se fac numeroase trimiteri la relativitatea puterii terestre: „Dumnezeu este singurul stăpân”. În islamism se consideră că nimeni nu merită supunere în afară de Dumnezeu. Creștinii tind a-i revaloriza pe cei lipsiți de puteri: „cei din urmă vor fi cei dintâi”. Acest principiu se dovedește a fi relativ atunci când vorbim de ierarhizarea clerului, regăsită și la islamiști, chiar dacă „reprezentanții” religioși ai acestora nu sunt preoți (vorbim despre *molahi*, *hodjatoleslami* și *aiatolahi*). Pe de altă parte, principiul libertății individuale (liberul arbitru), accentuat la protestanți, face ca în aceste societăți (din Europa și America de Nord) să se dea o importanță mai scăzută distincțiilor ierarhice decât în societățile catolice (Europa și America Latină).

Atât în creștinism cât și în islamism există valori asociate noțiunii de egalitate: preocuparea pentru un tratament echitabil între oameni, demnitatea dobândirii și păstrării puterii.

În hinduism ierarhia este puternic marcată de sistemul castelor. Tot aici întâlnim raporturi de tip guru-discipol. Cel din urmă trebuie să dea dovadă, în relația cu maestrul să spiritual, de o obediență și o încredere totată. Societatea indiană este puternic marcată de ierarhie chiar în întreprinderi. Aici puterea aparține celor din

castele superioare, directorului sau managerilor executivi.

Chiar dacă budismul nu recunoaște sistemul castelor, straturile sociale sunt, ca în hinduism, legitimate prin legea *karmei*. Fiecare are un statut în funcție de calitatea existenței sale anterioare, așa încât nu există injustiție în inegalitatea socială. Chiar și când este vorba despre statutul acordat (legitim în alte societăți ca fiind inegalitar) lucrurile sunt privite în același mod. În Thailanda, regele *Borommatrailokanata* (sec. al XV-lea) a putut constitui un sistem de caste legiferând că rangul social al fiecărui cetățean se distinge printr-o cifră.

4. Noțiunea de implicare economică

În protestantismul calvinist este de datoria creștinului să participe la activități economice, să-și îndeplinească sarcinile profesionale, să contribuie la gloria divină prin exploatarea la maxim a darului pe care Dumnezeu l-a orânduit pentru fiecare, cu un anumit scop.

În creștinism, în general, tendința de revalorizare a nevoiașilor (văzută ca o problemă de demnitate umană) și cerința de a nu-l uita pe Dumnezeu prin căutarea exclusivă a banului, sunt însoțite, pe de altă parte, de Parabola talanților, care sugerează, ca în islamism, că fiecare trebuie să producă, pe diferite planuri - material, uman și spiritual - în funcție de ceea ce i-a fost dat.

Pentru Max Weber este sigur că locul de naștere al capitalismului se află în universul monoteismului: „diferite de religiile orientale imanente, în care domină pesimismul presant, religiile transcendente recunosc un Dumnezeu rupt de lume, un Dumnezeu imaterial, care a dat oamenilor un ansamblu de valori. Totuși, pe pământ, totul se opune acestor valori [...] religiile activiste... lucrează la schimbarea realității, caută o ieșire prin care să poată corespunde modelului de valori divin. Atitudinea transcendentă angajează omul în viața concretă și deci în viața economică” (Shmuel Trigano, în *Thery*, p.240).

Un Dumnezeu care se situează deasupra naturii incită în om dorința de a fi cât mai apropiat de „model” și de a contribui la dezvoltarea creației. Iudaismul și islamismul, prin preceptele care intervin în reglarea vieții

economice, dovedesc interesul către aceste orientări ale activității.

În hinduism și budism se pune un puternic accent pe morala renunțării (cu idealul de *asceți rățăcitori* și de *călugări*), iar în budism se merge mai departe, la anularea dorinței, ca singur

mijloc de a pune capăt suferinței, într-o lume în care totul este iluzoriu. Preocuparea economică este aici nu numai îndepărtată, ci chiar respinsă.

Redăm sintetic principalele caracteristici ale celor două universuri religioase în tabelul următor:

Tabelul nr.1 - Principalele caracteristici în universul monoteist și în cel samsăra

Monoteism	Budism și hinduism
- contează persoana;	- contează familia;
- responsabilitate individuală puternică;	- responsabilitate individuală „diluată” prin transmigrare;
- timpul este important și valoros;	- timpul nu contează;
- oamenii sunt egali și au aceleași drepturi;	- oamenii sunt inegali în mod just, datorită faptelor din viețile anterioare;
- efortul de producție al omului este văzut ca un ajutor la desăvârșirea creației divine și ca o gloriificare a acesteia.	- morala renunțării și a anulării dorinței nu incită deloc producția ori consumul.

Bibliografie

1. Cioran, E. (1990), *Schimbarea la față a României*, București, Editura Humanitas;
2. Culianu, I.P. (1995), *Mircea Eliade*, București, Editura Nemira;
3. Eliade, M. (1992), *Istoria credințelor și ideilor religioase*, Chișinău, Universitas, vol.II;
4. Geraud M-O., Leservoisier O., Pottier R. (2001), *Noțiunile-cheie ale etnologiei. Analize și texte*, Iași, Editura Polirom;
5. Sillion, B. (2001), *Mesianism și ideologie*, Revista Akademia, octombrie, <http://www.akademia.ro/articole.php?view=81>;
6. They, B. (2002), *Manager dans la diversite culturelle*, Paris, Editions d'Organization;
7. Zaiț, D. (coordonator) (2002), *Management intercultural. Valorizarea diferențelor culturale*, București, Editura Economică.